

ĮVADAS

Aukštosios mokyklos svarbą Lietuvos visuomenei, jos kultūros raidai intelektualai pabrėžė jau pirmaisiais nepriklausomos Lietuvos valstybingumo metais: mėginta įsteigti universitetą 1918 m. pabaigoje ir 1919 m. pradžioje Vilniuje, pradėti organizuoti parengiamieji kursai, kuriuose šalia kitų dalykų imtasi skaityti lietuvių kalbos, literatūros, filosofijos, istorijos paskaitas, buvo formuojama nacionalinio mokslo ir kultūros centro koncepcija. Šiame universiteto parengimo procese dalyvavo Mykolas Biržiška, Vincas Čepinskis, Augustinas Janulaitis, Eduardas Volteris, Jonas Vabalas-Gudaitis, Zigmas Žemaitis ir nemažai kitų intelektualų, kurie, Vilnių užėmus Lenkijos kariuomenei, persikėlė į Kauną ir jau laikinojoje sostinėje toliau siekė įgyvendinti savo idėjas, pritaikyti žinias. XX a. Lietuvos aukštojo mokslo ir kultūros istorijoje buvo itin reikšmingas mokslininkų intelektualų, kultūros kūrėjų ir veikėjų, juos palaikiusių kitų visuomenės sluoksnių nuveiktas darbas 1920 m. Kaune įsteigiant Aukštuosius kursus ir vėliau, 1921–1922 m. juos pertvarkant veikti universiteto teisėmis.

Svarbia XX a. nepriklausomos Lietuvos mokslininkų akademinės veiklos organizavimo prielaida tapo 1922 m. Kaune įsteigto

Lietuvos universiteto (nuo 1930 m. pavadinto Vytauto Didžiojo universitetu), taip pat vėliau steigiamų specializuotų aukštųjų mokyklų pedagoginė ir iš dalies mokslinė infrastruktūra. Per nepriklausomybės metus iki Antrojo pasaulinio karo pradžios buvo įkurta Žemės ūkio akademija (1924), Konservatorija (1933), Klaipėdos prekybos institutas (1934), Klaipėdos pedagoginis institutas (1935), Veterinarijos akademija (1936), buvo imtasi formuoti šių valstybės remiamų institucijų akademinės bendruomenės. Aukštojo mokslo steigtis visų pirma buvo pačios akademinės bendruomenės formavimosi arena, kurioje brendo naujų idėjų, skirtingų pasaulėžiūrų ir nuostatų daigai. Aukštosiose mokyklose ryškėjo ne tik studijų, mokslo tyrimų organizavimo lyderiai, bet ir tie intelektualai, kurie nuosekliai skatino plėtoti visuomenės ugdymo, viešosios kultūros puoselėjimo procesą, plėtojo ryšius.

Per pastaruosius dešimtmečius po 1990 m. nepriklausomos Lietuvos mokslinėje spaudoje pradėta vis daugiau skelbti istorijos duomenų apie tuos žymius nepriklausomos Pirmosios Lietuvos Respublikos (1918–1940) mokslininkus, kurių profesionalioji veikla, mokslinis ir ypač sociokultūrinės veiklos palikimas sovietmečiu buvo mažai viešintas arba apskritai nutylėtas. Tai sudaro daugiau galimybių ne tik plėtoti žinias apie skirtingų mokslų raidą tarpukariu, bet ir įžvelgti istorinius mokslininkų ir visuomenės sąveikų aspektus.

Šių dienų istorikai siekia išnagrinėti esminius nepriklausomos Lietuvos Respublikos švietimo, mokslo ir kultūros raidos procesų veiksnius, įvertinti valstybės švietimo ir kultūros politikos aspektus. Aukštojo mokslo steigimo problematikos prasme paminėtina, kad istorinės Aukštųjų kursų formavimo aplinkybės pirmiausia išsamiau tyrinėtos Ievos Šenavičienės ir Antano Šenavičiaus straipsnyje¹,

1 Šenavičienė, Ieva, Šenavičius, Antanas. Aukštieji kursai: organizaciniai darbai ir sunkumai. *Istorija*, 2000, Nr. 44, p. 40–48.

kuriame autoriai pateikia svarbių istorinių duomenų apie Lietuvos privačių studijų organizavimo pradžią.

Aukštųjų kursų įsteigimo svarba buvo įvertinta šios institucijos šimtmečio minėjimo konferencijoje 2020 m. sausio 27 d., kurią organizavo ir dalyvavo Kauno aukštųjų mokyklų mokslininkai, o pranešimų medžiaga buvo paskelbta proginiame leidinyje. Šio renginio pranešėjai akcentavo, kad šie kursai subūrė inteligentus, pedagogus, padėjo pagrindus rengiant kvalifikuotus specialistus, perėmė geriausią užsienio universitetų patirtį, kuri buvo itin svarbi steigiant Kaune valstybinį universitetą². Bendrame švietimo raidos ir aukštojo mokslo steigties prielaidų kontekste pagrįstai pabrėžta, kad „agrarinėje šalyje vėluojant modernizacijos procesams inteligentams buvo numatyta ypatinga misija–būti neformaliu visuomenės lyderiu, gebančiu vienyti ir telkti tautinę bendruomenę“³.

Aukštųjų kursų įsteigimo Kaune 100-osioms metinėms skirtus pranešimus 2020 m. spalio viduryje savo tinklalapyje pavišino Lietuvos mokslo istorikų ir filosofų bendrija⁴. Esminis šių pranešėjų dėmesys buvo skirtas ne tik nurodyti svarbiausius šaltinių duomenis, bet įvertinti studijų steigėjų idėjas, jų organizacinę indėlį.

Viešintų pranešimų visuma leidžia konstatuoti, kad akademinės iniciatyvos dėka įsteigta Aukštųjų kursų institucija sudarė ne vien tik galimybę pradėti tiesioginę aukštosios mokyklos pedagoginę veiklą, bet padėjo telkti kūrybingą ir socialią bendruomenę. Nors šioje aplinkoje dirbo skirtingų mokslo sričių, ideologinių pasaulėžiūrų asmenybės, bet savo raiška daugelis siekė sukurti demokratiškai

2 Nuo pradinės mokyklos iki aukštojo mokslo Lietuvoje. Aukštųjų kursų šimtmečio minėjimo konferencijos pranešimų medžiaga. Kaunas: Kauno technologijos universitetas, 2020, p. 31–60 ir kt.

3 Ten pat, p. 14.

4 *Scientia et historia-2020*. <http://www.moksloistorija.lt/konferencija-scientia-et-historia-2020/>

veikiančią, modernią Lietuvos aukštąją mokyklą, numatė galimas mokslo ir visuomenės sąveikos sritis, skatino laisvą mąstymą, viešąją kultūrinę raišką.

Universitetinių studijų raidos nepriklausomoje Lietuvoje klausimai tirti ankstesnėje istoriografijoje. Faktografinės informacijos gausa pažymėtina Česlovo Mančinsko monografija „Aukštasis mokslas Lietuvoje 1918–1940“, joje dokumentinių šaltinių tyrimo pagrindu autorius nagrinėjo aukštojo mokslo studijų nepriklausomoje Lietuvoje politikos ir administravimo problemas, atskleidė universiteto steigimo sunkumus.⁵ Aukštojo mokslo politikos, akademinės visuomenės ideologinės pozicijos, esminės universiteto veiklos tarptautiškumo intencijos aptartos Audronės Janužytės straipsnyje⁶.

Paminėtinas proginis straipsnių rinkinys, skirtas Vytauto Didžiojo universiteto aštuoniasdešimtmečiui⁷. Leidinio turinys apima svarbiausias universiteto steigimo Kaune, jo struktūros formavimo ir studijų organizavimo sritis, tačiau mokslo ir visuomenės sąveikos aspektai, kurie akcentuoti leidinio pavadinimo paantraštėje, aptarti tik dviejuose rinkinio tekstuose. Istoriografijos aspektu pažymėtinas Egidijaus Aleksandravičiaus straipsnis šiame leidinyje, jame aptariama Lietuvos universiteto įsteigimo Kaune prielaidų, universiteto paskirties, statuso ir kitų organizacinių aspektų tyrimų ir įvertinimo problematika⁸.

5 Mančinskas, Česlovas. *Aukštasis mokslas Lietuvoje 1918–1940*. Vilnius: Lietuvos policijos akademija, 1996.

6 Janužytė, Adronė. Nacionaliniai ir tarptautiniai aukštojo mokslo ir studijų interesai pirmosios Lietuvos respublikos laikotarpiu. *Socialinių mokslų studijos*, 2013, Nr. 5(2), p. 445–465.

7 *Vytauto Didžiojo universitetas: mokslas ir visuomenė 1922–2002*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2002.

8 Aleksandravičius, Egidijus. Istoriografinės problemos. *Vytauto Didžiojo universitetas: mokslas ir visuomenė 1922–2002*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2002, p. 39–52.

Kaip žinia, Lietuvos universiteto įsteigimo Kaune šimtmečio proga Lietuvos Respublikos Seimas 2022 metus paskelbė Universitetų metais. Istorinės metinės paskatino švietimo, mokslo, kultūros istorikus šių dienų žiūrėjimo ir aktualizavimo prasme įvertinti universitetinio mokslo raidos procesą ir studijų indėlį į nepriklausomos Lietuvos valstybės, visuomenės raidą, jos ekonominio ir kultūrinio modernėjimo procesą.

Istoriko ir politologo Antano Kulakausko knyga „Pirmoji lietuviška Alma Mater: trumpa klasikinio universiteto Kaune istorija“ vertintina ne vien tik kaip proginis leidinys, nors ji yra parašyta ir išleista Lietuvos universiteto įsteigimo jubiliejaus proga Vytauto Didžiojo universiteto leidykloje. Kaip nurodo autorius, knygoje siekta glaustai, bet analitiškai papasakoti Lietuvos ir Vytauto Didžiojo universiteto istoriją nuo idėjos genezės ir kūrimo, didžiausią dėmesį skiriant ne universiteto vidaus istorijai, o jo sąsajoms su visuomenės ir valstybės raida. Taip pat siekiama iškelti skaitytojo apmąstymams su istorišku sietinus šiandien aktualius mokslo ir studijų politikos klausimus⁹.

Trumpai, bet aiškiai ir argumentuotai knygoje įvertinamos sudėtingos istorinės nepriklausomos Lietuvos valstybingumo kūrėjų sąlygos ir aukštojo mokslo steigties galimybės. Knygoje kritiškai vertinama kai kuriuose Vilniaus universiteto istorijos leidiniuose¹⁰ skelbiama nuostata apie tai, kad Lietuvos universitetas Kaune buvo kuriamas kaip Vilniaus universitetas „tremtyje“. Autoriaus nuomone, „Lietuvos universiteto kūrėjams rūpėjo ne Vilniaus universiteto institucinio tęstinumo atnaujinimas, o jo kultūrinio palikimo perėmimo ir lietuviško universiteto kūrimo reikalas, kuris buvo įmanomas ir ne

9 Kulakauskas, Antanas. *Pirmoji lietuviška Alma Mater: trumpa klasikinio universiteto Kaune istorija*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2022, p. 1–18.

10 *Vilniaus universiteto istorija 1579–1994*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1994, p. 8, 187–189, 223–246; *Alma Mater Vilnensis: Vilniaus universiteto istorijos bruožai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009, p. 15, 637–764.

Vilniuje“¹¹. Didesnioji knygos dalis yra skirta Lietuvos universiteto raidai iki sovietinės okupacijos ir apima svarbiausius kaitos aspektus: atskiruose skyriuose rašoma apie Lietuvos universiteto įsteigimo procesą, jo valdymo ir struktūros pokyčius 1922–1930, Vytauto Didžiojo universiteto institucinę raidą 1930–1940 m., universiteto materialinę bazę, mokslo personalą ir studijas, mokslo laimėjimus, taip pat pateikiami statistiniai duomenys apie studentus.

Bendrame naujesnių istorikų publikacijų kontekste išskirtinai pažymėtina itin didelės apimties, faktografiškai informatyvi istorikės, Kauno technologijos universiteto muziejaus vadovės Audronės Veilentienės monografija „Kauno technologijos universiteto istorijos kelias“¹². Šioje monografinėje knygoje išsamiai ir nuosekliai nagrinėjama universitetinė veikla nuo aukštojo mokslo steigties pradžios Kaune iki šių dienų. Knygoje gausiai ir kūrybiškai panaudoti tyrinėti archyviniai ir skelbti šaltiniai, memuarika, publicistika, taip pat mokslo darbai. Knyga yra gausiai iliustruota, joje panaudotos vertingos iliustracijos iš Kauno technologijos universiteto muziejaus, Kauno technologijos universiteto archyvo, Vytauto Didžiojo karo muziejaus fondų ir privačių asmenų archyvų. A. Veilentienės monografijoje pateikti istorijos duomenys apie universiteto Kaune istorinę teisinio statuso kaitą, pedagoginio ir mokslinio potencialo plėtojimą, politikos ir ideologijos poveikio problemas vertingai papildė Lietuvos mokslo ir švietimo istoriografijos žinias, yra svarbūs įvertinant Lietuvos aukštojo mokslo indėlį į valstybės, jos ūkio ir visuomenės raidą.

Dar vertėtų paminėti taip pat Lietuvos universiteto steigties šimtmečiui skirtus kitus leidinius: Kęstučio Raškausko parengtą

11 Kulakauskas, Antanas. *Pirmoji lietuviška Alma Mater: trumpa klasikinio universiteto Kaune istorija*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2022, p. 12.

12 Veilentienė, Audronė. *Kauno technologijos universiteto istorijos kelias*. Kaunas: Kauno technologijos universitetas, 2022.

dokumentų publikacijų rinkinį apie Lietuvos universiteto kūrimo genezę¹³, Mečislovo Žalakevičiaus parašytą biografinę knygą apie vieną iš Lietuvos universiteto steigėjų, žinomą mokslininką ir mokslo populiarintoją Tadą Ivanauską¹⁴. Visi minėti Lietuvos universiteto šimtmečio proga išleisti leidiniai yra naudingi mokslo ir švietimo istorikams, taip pat visiems, besidomintiems moderniosios XX a. Lietuvos istorijos, mokslo ir technologijų reikšmės ekonomikai ir visuomenei klausimais. Vertėtų pabrėžti, kad minėtuose leidiniuose esminis dėmesys pagrįstai buvo skirtas Kaune šiuo metų veikiančių universitetų ištakų, jų struktūros ir studijų pokyčių per praėjusį šimtmetį, edukacinės misijos ir istorinio tęstinumo aspektams apibendrinti, akademinės bendruomenės ir jos elito tiesioginė kultūrinė raiška ir reikšmė visuomenėje yra paminėta tik trumpai.

Mokslo istoriografijoje yra vertingi atskirų mokslų raidos tyrimėjimai, kuriuose mokslo naujovės siejamos su edukacijos istorija, įvardijami žymiausi Lietuvos mokslininkai ir švietėjai. Išskirtinai paminėtinos Juozo Banionio monografija „Matematinės minties raida Lietuvoje. Nuo matematikos žinijos atsiradimo iki matematikos mokslo įsitvirtinimo“¹⁵, Ievos Šenavičienės knyga „Fizikos raida Lietuvoje 1920–1940 m.“¹⁶.

Kultūrologiniu požiūriu, manytina, yra svarbios specialiai nagrinėtos mokslininkų humanitarų akademinės raiškos sritys, įvertinamas intelektualusis ir profesionalusis asmenybių indėlis. Teorine

13 Raškauskas, Kęstutis. *Lietuvos universiteto tapsmas*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2022.

14 Žalakevičius, Mečislovas. *Akademiko Tado Ivanausko fenomenas*. Kn. 1–2. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2022.

15 Banionis, Juozas. *Matematinės minties raida Lietuvoje. Nuo matematikos žinijos atsiradimo iki matematikos mokslo įsitvirtinimo*. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2014.

16 Šenavičienė, Ieva. *Fizikos raida Lietuvoje 1920–1940*. Vilnius: Mokslas, 1982.

ir faktografinė prasmėmis pažymėtina Aurelijaus Giedos knyga „Manifestuojanti Klėja. Istorikai ir istorika Lietuvoje 1883–1940 metais“, tai yra naudingas veikalas ne tik profesionalios Lietuvos istoriografijos genezės procesui, bet ir istorijos sklaidos, istorinės kultūros formavimo prielaidoms nagrinėti¹⁷.

Vertingų mokslo ir kultūros istoriografijai duomenų skelbta universiteto asmenybių biografiniuose leidiniuose, juose iš dalies rašoma apie mokslininkų dalyvavimą spaudoje, mokslo organizacijose ir kitoje visuomeninėje veikloje tarpukario metais, kuri sietina su naujomis kultūrinio gyvenimo formomis¹⁸. Mokslo, kultūros, visuomenės, sanglaudų istorinės kaitos klausimai monografiniuose darbuose dar nėra specialiai išsamiau tirti. Kai kurie Kauno akademinės inteligentijos sociokultūrinės raidos aspektai buvo nagrinėti šios monografijos autoriaus straipsniuose, kurių duomenys apibendrintai panaudojami susisteminant ir susiejant su bendru nagrinėjamu istoriniu kontekstu¹⁹.

Dotnuvoje nuo 1924 m. veikusios Žemės ūkio akademijos dėstytojų ir mokslininkų kultūrinė socializacija, šio formuojamo agrarinės kultūros centro svarba visuomenei buvo pirmiausia buvo aptarta buvusio šios aukštosios mokyklos darbuotojo Broniaus Povilaičio

17 Gieda, Aurelijus. *Manifestuojanti Klėja. Istorikai ir istorika Lietuvoje 1883–1940 metais*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2017.

18 Pšibilskis, Vyginas Bronius. *Kazys Pakštas: tarp vizijų ir realybės*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2003; Pšibilskis, Vyginas Bronius. *Mykolas Biržiška*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009; Žukas, Vladas. *Gyvenimas knygai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012; Leonavičius, Juozas. *Petras Leonas – Lietuvos sąžinė*. Kaunas: Technologija, 2002; Maksimaitis, Mindaugas. *Mykolas Romeris – Lietuvos sūnus*. Vilnius, 2006 ir kt.

19 Juzefovičius, Romualdas. Filosofijos ir humanistinio ugdymo universitetinių studijų pradžia Kaune: sociokultūrinių verčių ženklai. *Sovijus*, 2023, t. 11, Nr. 1, p. 124–141; Juzefovičius, Romualdas. Eduardas Volteris Lietuvos universiteto kūrėjų ir jų kultūrinių ryšių baruose. *Lituanistica*, 2022, t. 68, Nr. 2, p. 122–134; Juzefovičius, Romualdas. Akademinis socialumas ir tarnystė kultūrai: Juozo Tumo indėlis intelektualų organizacijose. *Sovijus*, 2020, t. 8, Nr. 1, p. 137–150.

išėivijoje JAV išleistoje knygoje, kurioje išsamiai remtasi Akademijos leidiniais, asmeninio archyvo ir kitais šaltiniais²⁰. Žemės ūkio mokslininkų šviečiamosios veiklos reikšmė visuomenei argumentuotai pabrėžiama ir pakartotinai jau nepriklausomoje Lietuvoje išleistoje žemės ūkio raidai nagrinėti skirtoje jo knygoje²¹.

Kultūrinio gyvenimo, švietimo ir iš dalies aukštojo mokslo steigties ypatumai Klaipėdoje buvo nagrinėti bendresniame šio miesto istorijos kontekste. Nuosekliau Klaipėdos krašto raida 1923–1939 m. buvo pirmiausia tirta Petronėlės Žostautaitės monografijoje²², kurioje pateikti reikšmingiausi faktografijos duomenys ir svarbūs vertinimai.

Klaipėdos krašto švietimo istorijos kontekste aukštųjų mokyklų pedagoginis darbas nušviestas Alberto Juškos knygoje²³. Joje yra pateikta svarbių duomenų ir vertinimų, bet vienok yra diskutuotinų teiginių apie tariamą studijų organizavimo tvarkos nepakankamą racionalumą, akademinės bendruomenės raiškos socialinį pasyvumą ir kt.

Klaipėdos inteligentų, verslininkų indėlis organizuojant ekonomistų studijas Prekybos institute, pastangos gerinti studijų kokybę glaustai aptarta buvusio šio instituto studento, o vėliau ir jo dėstytojo Vacio Germano straipsnyje²⁴.

Informatyvus, taip pat asmeniniais atsiminimais ir šaltiniais paremtas buvusio Respublikos pedagoginio instituto raštinės vedėjo Adolfo Kavaliūno leidinys²⁵ apie šio instituto veiklos administravimą. Pedagogus rengusio instituto bazė, studijų, struktūra, turinys,

20 Povilaitis, Bronius. *Žemės ūkio akademija*. Chicago: Lietuvių agronomų draugija, 1979.

21 Povilaitis, Bronius. *Lietuvos žemės ūkis 1918–1940*. Vilnius: Tėvynės sargas, 1997, p. 164–171.

22 Žostautaitė, Petronėlė. *Klaipėdos kraštas 1923–1939*. Vilnius, 1992.

23 Juška Albertas. *Mažosios Lietuvos mokykla*. Klaipėda, 2003.

24 Germanas, Vacys. Klaipėdos Prekybos instituto vaidmuo rengiant ekonomistus. *Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų darbai, Ekonomika*, 1988, t. 31, p. 97.

25 Kavaliūnas, Adolfas. *Pedagoginis institutas 1935–1944 metais*. Vilnius, 1995.

dėstytojų specializacija ir kai kurie visuomeninės raidos aspektai analizuota Felikso Sliesoriūno²⁶, Onos Tijūnėlienės²⁷ leidiniuose. Pastarajame paskelbti vertingi buvusių instituto studentų laišakai, atsiminimai. Duomenų apie Respublikos pedagoginio instituto veiklą skelbta ir kai kuriuose proginiuose Vilniaus pedagoginio universiteto leidiniuose, kuriuose šio universiteto ištakos yra siejamos su minėtu institutu.

Klaipėdos studentų ir dėstytojų kultūrinės veiklos klausimai istoriografijoje specialiai netirti. Pažymėtina, kad bendresnio turinio darbuose tarpukario Klaipėdos kultūros istorijos vertinimai neišvengė tam tikro vienpusiškumo: pavyzdžiui, jei ankstesniuose istorikų tekstuose buvo daugiau akcentuota Lietuvos vyriausybės ar lietuvių inteligentijos regiono integracinės veiklos pasyvumo kritika, vėliau pradėta pabrėžti Klaipėdos regiono visuomenės atskirumo „vidinės analizės“ aspektus²⁸. Šiuose tyrimuose jau buvo daugiau remiamasi socialinės antropologijos įžvalgomis, atskleidžiama regioninio vokiškojo savitumo išsaugojimo interesai. Istorinėje literatūroje iš esmės konstatuojama tai, kad tarptautiniai politiniai procesai nulėmė dviejų kultūrinio tapatumo ideologijų visuomeninės raidos sudėtingumą, priešiško aštrėjimą tarpukario Klaipėdoje.

Tautinių kultūrų sąveikų ypatumai Klaipėdos krašte trumpai ir apibendrintai yra apžvelgti Vasilijaus Safronovo parašytoje prezentacinėje knygoje „Klaipėdos miesto istorija“²⁹.

Akademinei bendruomenės formavimasis Klaipėdoje tapo taip pat komplikuotu, bet daugiareikšmiu procesu, galinčiu spręsti ne

26 Sliesoriūnas, Feliksas. *Respublikos pedagoginis institutas 1935–1943 metais*. Vilnius, 1998.

27 Tijūnėlienė, Ona. *Mokytojų rengimas Respublikos pedagoginiame institute*. Klaipėda, 1996.

28 Nauji požiūriai į Klaipėdos miesto ir krašto praeitį. *Acta Historica Universitatis Klaipedensis*, t. 17, 2008.

29 Safronovas, Vasilijus. *Klaipėdos miesto istorija*. Klaipėda: Mažosios Lietuvos istorijos muziejus, 2021.

tik profesinius poreikius, bet ir tapti itin reikšmingu tiek lietuvių kultūrai, tiek jos ryšiams su vietos kultūrine tradicija stiprinti.

Šių dienų mokslo spaudoje skirta dėmesio tarpukario mokslininkų dalyvavimo populiarioje spaudoje ir viešojoje komunikacijoje ypatumams atskleisti, tačiau specialiai sociokultūrinė tematika dar nėra išsamiai ištirta ir apibendrinta. Bendresnio ar biografinio pobūdžio darbuose pateikti duomenys rodo tai, kad Lietuvos mokslininkų raiškos tarpukario populiarioje spaudoje galimybes lėmė ne tik jų siekiai dalyvauti mokslo žinių viešinimo ir visuomenės ugdymo procese, stiprinama akademinės bendruomenės ir periodinės spaudos sąveikos aplinka, taip pat tarpukario Lietuvos politika spaudos atžvilgiu.

Istoriografijos požiūriu pažymėtina, kad Andrius Vaišnys, savo monografijoje analizuodamas tarpukario Lietuvos valdžios ir leidėjų santykius, argumentuotai įvertina valdančiųjų valstybės institucijų įtaką periodinės spaudos redaktoriams, akcentuoja griežtėjantį leidybos proceso reglamentavimą spaudos ir kitais įstatymais³⁰. Šioje monografijoje iš dalies atskleistas mokslo inteligentijos dalyvavimas periodinės spaudos formavimo procese, priešinimasis spaudos teisių ribojimams, pabrėžiama kultūros žurnalų „Židinys“, „Naujoji Romuva“ svarba tarpukario kultūros gyvenime. Šių žurnalų publikacijose mokslininkai nagrinėjo tuos klausimus, kurie buvo reikšmingi spaudos ir valstybės santykių raidai, tad pritartina šios knygos autoriaus nuomonei, kad „Naujosios Romuvos“ redakcija daugeliu klausimų sudarė diskusijų galimybę, kurią „demokratinio požiūriu dera laikyti kaip politinės kultūros formavimą ir kaip naują, akinant lietuviškąją skaitytoją“³¹.

Pirmosios Lietuvos Respublikos akademinės inteligentijos kultūrinei raiškai nagrinėti teorine prasme aktuali Arūno Sverdiolo

30 Vaišnys, Andrius. *Spauda ir valstybė 1918–1940 m.* Vilnius, 1999.

31 Ten pat, p. 103.

monografija „Kultūra lietuvių filosofų akiratyje“, kurioje filosofiniu aspektu analizuojamas nacionalinės kultūros sampratos klausimas, Rytų ir Vakarų kultūros sintezės, istorinės kultūros tautiškumo interpretacijos Stasio Šalkauskio, Prano Dovydaičio, Antano Maceinos ir kitų žinomų tarpukario intelektualų darbuose. Knygoje aptariama reikšminga istoriografijai inteligentijos paskirties visuomenėje samprata, kuri iš dalies siejama su istorine lietuvių nacionalinio judėjimo patirtimi, tautinio atgimimo įprasminimu ir jo tęstinumo savivoka Pirmosios Lietuvos Respublikos metais³².

Tarpukario Kauno profesūros literatūrinė kūryba, jos sklaida visuomenėje bendrame Nepriklausomos Lietuvos literatūrinio gyvenimo kontekste glaustai apibūdinta Giedriaus Viliūno monografijoje³³. Šioje knygoje atskleidžiami bendrieji literatūrinės kūrybos bruožai, taip pat apibūdinami pagrindiniai faktoriai bei reiškiniai. Jie yra siejami su universitetine aplinka, tačiau išsamiau neanalizuojami.

Bendresni duomenis apie mokslo įstaigų steigimą ir istorinius iššūkius ir siekius išsaugoti mokslinius tyrimus sovietmečio pradžioje pateikti Algimanto Liekio parengtame apžvalginiame Lietuvos Mokslų akademijos istorijos leidinyje³⁴. Naudingų duomenų ir vertinimų taip pat buvo paskelbta mokslo institutų organizatorių ir darbuotojų atsiminimų pagrindu viešintose publikacijose³⁵. Svarbios teorine ir istorine prasmėmis yra mokslo istoriko ir filosofo Juozo Algimanto Krikštopaičio knygose pateiktos įžvalgos apie Lietuvos mokslininkų

32 Sverdiolas, Arūnas. *Kultūra lietuvių filosofų akiratyje*. Vilnius: Apostrofa, 2012.

33 Viliūnas, Giedrius. *Literatūrinis gyvenimas nepriklausomoje Lietuvoje 1918–1940*. Vilnius: Alma littera, 1998.

34 Liekis, Algimantas. *Lietuvos mokslų akademija 1940–1990*. Vilnius: Lietuvos mokslų akademija, 2002.

35 Matulis, Juozas. *Autobiografiniai bruožai*. Vilnius: TEV, 1999; Kviklys, Vladas. Medicinos mokslų raida Lietuvos TSR 1940–1965 m. *Sveikatos apsauga*, 1965, Nr. 7, p. 10–11 ir kt.

elgseną sovietinio režimo pradžioje, kurie padeda suvokti intelektualiosios raiškos patirtis ir jų ypatumus sovietmečio sąlygomis³⁶.

Lituanistikos mokslinių tyrimų organizavimo problematikos pokario metais analizei yra naudingas Alfredo Bumblausko ir Nerijaus Šepečio parengtas straipsnių rinkinys „Lietuvos sovietinė istoriografija. Teoriniai ir ideologiniai kontekstai“³⁷, kuriame diskutuojama apie ideologinio poveikio skirtingoms lituanistikos sritims ir mokslininkų veiklai padarinius.

Pokario lietuvių kalbos tyrėjų darbai, ideologinio poveikio problemos, lingvistinių veikalų leidybos sąlygos ir lietuvių kalbos mokslo tęstinumo pastangos išsamiai išnagrinėtos Zigmo Zinkevičiaus lietuvių kalbos istorijos studijose³⁸, o Lietuvos istorikų mokslinės veiklos galimybės sovietmečiu aptartos Aurimo Švedo monografijoje „Matricos nelaisvėje. Sovietmečio lietuvių istoriografija“³⁹.

Naujosios sovietmečio istoriografijos prasme pabrėžtinos ir bendresnio turinio knygos, vertinimus ir diskursą apie sovietmečio laikotarpį argumentuotai plėtojantys darbai. Sovietinė kultūros politika 1944–1956 m. jos poveikis visuomenei, lietuviškojo etniškumo klausimai išsamiai dokumentinių ir skelbtų šaltinių pagrindų analizuojama Vlado Sirutavičiaus monografijoje „Politinė galia ir lietuviškas etniškumas. Vėlyvas stalinizmas ir destalinizacija 1944–1956 m.“⁴⁰. Lietuvių inteligentijos elgsena, prisitaikymo ir oponavimo sovietinei

36 Krikštopaitis, Juozas Algimantas. *Išmintis, atsiverianti pažinimo kelyje*. Vilnius: Mintis, 2013; Krikštopaitis, Juozas Algimantas. *Prievartą patyrusiųjų laikysena*. Vilnius: Pradai, 1997.

37 *Lietuvos sovietinė istoriografija. Teoriniai ir ideologiniai kontekstai*. Vilnius: Aidai, 1999.

38 Zinkevičius, Zigmantas. *Lietuvių kalba naujaisiais laikais*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994.

39 Švedas, Aurimas. *Matricos nelaisvėje. Sovietmečio lietuvių istoriografija*. Vilnius: Aidai, 2009.

40 Sirutavičius, Vladas. *Politinė galia ir lietuviškas etniškumas. Vėlyvas stalinizmas ir destalinizacija 1944–1956 m.* Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2022.

santvarkai tema nagrinėjama Valdemaro Klumbio knygoje „Stovėję po medžiu. Lietuvių inteligentijos elgesio strategijos sovietmečiu“⁴¹.

Akademinės inteligentijos kultūrinės raiškos, viešosios komunikacijos istorinių patirčių platesnė analizė turėtų padėti geriau suvokti mokslo paskirties aktualizavimo svarbą šių dienų visuomenėje, nes mokslo vertybiniai pagrindai formavosi per visą nepriklausoms Lietuvos istoriją, juos siekta išsaugoti ir sovietinės okupacijos sąlygomis. Šiuo metu lituanistikos tyrimams rekomenduojama taikyti ne tik tarpdalykiškumo, tarptautiškumo, bet ir mokslo žinių taikumo ir populiarinimo visuomenėje kryptingumus, tad pilietinė ir sociokultūrinė mokslininko atsakomybė išlieka ne mažiau svarbios kaip tarpukario ir sunkiausių pokario istorinių iššūkių metais. Kaip rašoma kultūrologinėje literatūroje, praeities tyrimai, kritiniai vertinimai ir jų viešinimas padeda ugdyti kolektyvinę tapatumo sampratą, atvirą visuomenę⁴².

Šioje monografijoje **keliamas tikslas** išanalizuoti ir įvertinti Lietuvos aukštųjų mokyklų, mokslo institucijų raidos ir jų elito kultūrinės raiškos visuomenėje sąsajų ypatumus nuo Aukštųjų kursų steigimo Kaune pradžios 1920 metais iki 1955 m. – Lietuvos mokslo įstaigų struktūros pertvarkos pagal Sovietų Sąjungos organizacinį modelį užbaigimo ir kultūrinio gyvenimo pokyčių vėlyvojo stalinizmo sąlygomis. Tuo tikslu naudojant šaltinių analizės ir skelbtų duomenų sintezės metodus siekiama: ištirti archyvinių ir skelbtų šaltinių duomenis apie nepriklausomos Lietuvos aukštųjų mokyklų disciplinų studijų ir sociokultūrinio ugdymo kryptingumo formavimo aplinką, išnagrinėti mokslo asmenybių indėlį skatinant universiteto bendruomenės kultūrinį gyvenimą, šviečiamosios veiklos visuomenėje tendencijas,

41 Klumbys, Valdemaras. *Stovėję po medžiu. Lietuvių inteligentijos elgesio strategijos sovietmečiu*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2021.

42 Kocka, Jurgen. Istorijos mokslas ir atvira visuomenė. *Kultūros barai*, 1997, Nr. 1, p. 10.

intelektualų tarptautinių kultūrinių ryšių plėtojimo nuostatas, lietuviškojo kultūrinio tapatumo pagrindus moksle, taip pat tarpukariu susiformavusios ir veikusios akademinės inteligentijos kartos siekius išsaugoti mokslo ir kultūros vertybinius pamatus Lietuvoje po 1940 m. okupacijos ir aneksijos pradėtos sovietinimo politikos ir jos keliamų iššūkių sąlygomis. Istorinius mokslo ir kultūros pokyčius lemiančio pjūvio taikymas, tikėtina, padėtų geriau atskleisti bei padėtų objektyviau suvokti mokslininkų elgsenos motyvaciją, aplinkybių sudėtingumą. Lietuviškojo kolektyvinio kultūrinio tapatumo samprata šiame darbe apima lietuvių kalbos, kultūros tradicijų tęstinumą, istorinio ir kultūrinio paveldo puoselėjimą ir sklaidą visuomenėje.

Tikėtina, kad šis darbas galėtų praplėsti XX a. Lietuvos kultūros modernėjimo reiškinių ir viso istorinės raidos proceso tyrinėjimų faktografiją ir vertinimus. Mokslo ir kultūros sąveikų istoriniai tyrimai aktualūs tuo, kad tiek Lietuvos politinėje erdvėje, tiek ir pačioje akademinėje aplinkoje neretai kyla diskusijų apie humanitarinių mokslų paskirtį, todėl visuomenės švietimo ir kultūrinio tapatumo ugdymo, Lietuvos kultūros tarptautiškumo plėtojimo istorinės patirtys, manytina, leidžia išsamiau paaiškinti humanitarų akademinio socialumo, jų darbų pridėtinės vertės ar „naudingumo“ visuomenei ypatumus, skirtingus poveikio kultūrai lygmenis.

Rašant šią knygą yra panaudoti Lietuvos centriniame valstybės archyve, taip pat Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos, Vilniaus universiteto bibliotekos, Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos rankraštynuose saugomų fondų šaltiniai, kurie svarbūs tiriant Lietuvos aukštojo mokslo steigėjų sociokultūrinius tikslus, veiklos sąlygas, mokslinės, šviečiamosios ir kultūrinės veiklos organizavimo struktūros formavimą, jų mokslinius ir kultūrinius ryšius.

Labiau informatyvūs yra aukštojo mokslo steigimo dokumentai, studijų planai ir programos, intelektualų institucijų, organizacijų

posėdžių protokolai, oficialūs raštai ir kita korespondencija. Akademinio elito idėjoms ir vertybinėms nuostatoms suvokti yra naudingi jų asmeniniai užrašai, pranešimų rankraščiai, spaudoje viešinti publicistikos tekstai. Teorine prasme temai nagrinėti yra svarbūs šių dienų kultūrologų darbai apie visuomeninės universitetų paskirties vertinimų kaitą XX a., lietuvių nacionalinio tapatumo turinį, jo formavimosi ir kaitos ypatumus⁴³.

43 Samalavičius, Almantas. Universitetas, rinkos ideologija ir kultūros disciplinos. *Sovijus*, 2015, t. 3, Nr. 2, p. 40–51; Rubavičius, Vytautas. *Nacionalinis tapatumas, kultūrinė atmintis ir politika*. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2018 ir kt.